

Introducció

El 2019 i el 2021 el diari VilaWeb em va publicar dos articles dedicats a mots «intraduïbles». Tant l'un com l'altre van despertar en molts lectors una sensibilitat «genuïnista» oculta, i de resultes d'allò vaig rebre una autèntica allau de respostes, amb mots i expressions semblants als que els ofería en els articles. Entre aquelles aportacions i alguna recerca més, vaig aplegar un total de 350 paraules. I d'aquella llista en vaig espigolar poc més d'un centenar, que són els que hi ha en aquest volum, tot i que, com veureu, n'hi esmento qui-sap-les més.

Mentre recollia tot aquell reguitzell de mots —i, després, mentre en cercava els significats, l'origen i l'evolució—, pensava quina importància podia tenir, per al català, posseir aquell tresor. I ho vaig relacionar amb allò que diuen molts lingüistes: que les llengües són molt més que simples sistemes de comunicació. O bé amb allò altre, tan repetit: que si es perd una llengua es perd una manera de mirar el món. Si això és veritat, vol dir que el català, com totes les llengües, conté uns elements particulars, exclusius del nostre codi de comunicació, de la nostra cultura; uns elements que, plegats, afaïçonen la manera que tenim de mirar la realitat i de relacionar-nos amb el món.

Amb aquest llibre, m'agradaria contribuir a explicar com és avui la nostra llengua, però també com ha crescut, com s'ha

enriquit i s'ha enrobustit amb el pas del temps, i com pot continuar-se engrandint. L'obra que teniu a les mans conté més de cent paraules que, per una raó o altra, són exclusives de la llengua catalana. A dreta llei, no en podem dir «intraduïbles», perquè al final tot es pot acabar traduït. Sé, doncs, que «intraduïble» és un terme inexacte, però és aproximat; sé que és imprecís, però és directe. Podríem dir que són paraules «molt nostres», tan nostres que quan provem d'exportar-les a una altra llengua hi hem de barrinar una estona: adés ens trobem obligats a fer servir més d'un mot, adés ens cal canviar l'estructura de la frase, adés hem de fer servir un terme equivalent però no exacte, adés una paraula que no té pas tots els matisos de l'original...

I d'on surten aquests mots tan nostrats? Hi ha trets o patrons que els caracteritzin? És una qüestió difícil de respondre, sobretot per la gran varietat de recursos que s'hi amaguen al darrere. En aquest recull, hi trobareu mots especialitzats en un significat concret i precís. És el cas de *aclucar* (o *clucar*) —la paraula que inaugura el volum—, que vol dir 'tancar', però no pas 'tancar qualsevol cosa', sinó tan sols 'tancar els ulls' (no podem pas aclucar una porta, ni tan solament aclucar la boca). A l'altre extrem, hi ha mots o expressions que volen dir moltes coses alhora, i és això, justament, que en dificulta la traducció. Posem per cas, *déu-n'hi-do*, un terme amb tants usos diferents que fa veure la padrina als qui l'han de traduir. I encara hi trobem elements com la partícula *rai*, tan singulars que per passar-los a una altra llengua ens podem trobar forçats a girar la frase com un mitjó.

Però si aquests casos ja ens poden cridar l'atenció, de segur que ens sorprendrà més de saber que, per a crear mots «intraduïbles», el català ha sabut establir uns mecanismes concrets. Totes les llengües tenen recursos per a créixer, per a eixam-

plar-se, per a evolucionar. En el nostre cas n'hi ha, sobretot, dos, que han fet molt de servei en el curs de la història i que encara en fan, mecanismes que ens servirien per a formar mots nous i genuïns sense aturador. Són la composició i la derivació.

Per això uns quants dels mots que trobareu en aquest recull són composts. I si volem veure que la composició és un recurs per a originar paraules genuïnes, n'hi ha prou de repassar els que incloem dins l'entrada *cagadubtes* (*cagaelàstics, caganiu...*), o dins *lletraferit* (*bocabadat, panxacontent, cara-xuclat...*). Són mots que esmentem de passada, però que haurien pogut tenir entrada pròpia en aquest llibre.

I si una «màquina d'inventar paraules» és la composició, l'altra és la derivació. El català té moltes paraules derivades que són genuïnes. En té tantes, que hem hagut de fer tria. Hi tenim verbs (com *apamar*), adjectius (com *bonyegut*), noms (com *diada*)... Hi ha prefixos, com ara *en-*, que són una mina de «intraduïbles»: *encaterinar, encimbellar, encofurnat, enfaristolarse, enriolar-se, enteranyinar-se...* I no cal ni parlar de la capacitat de fabricar termes nous que tenen els sufixos, com per exemple *-era* (a l'entrada *xerrera* n'esmento un enfilall: *badallera, bufera, cantera, mengera, plorera, caguera, pixera...*, tots de mal traduir a les llengües de l'entorn).

Encara hauríem de parar compte en un altre camp, el de les interjeccions, un àmbit tan expressiu i popular com poc estudiat. Doncs bé: les interjeccions (com *oi?* o *tururut*) també tenen un lloc en aquest recull.

Així mateix, en les pàgines que segueixen hi trobareu casos especials, com ara *repixar*, un verb de caràcter col·loquial —o vulgar—, però amb un valor tan precís que no pot ésser satisfactòriament suplert, ni encara menys traduït, per cap terme formal. O bé *galdós*, amb una munió de significats, però caracteritzat sobretot perquè té un ús irònic, cosa que el fa únic.

El llibre conté molts exemples, tots extrets de la nostra literatura, especialment dels segles xx i xxi. He procurat que n'hi hagués d'homes i de dones, per bé que la història de la nostra literatura fa molt difícil de mantenir una representativitat paritària. Per una altra banda, d'exemples n'hi ha, deliberadament, de tots els Països Catalans. Pràcticament totes les frases citades han estat extretes del *Corpus textual informatitzat de la llengua catalana* (de l'Institut d'Estudis Catalans) i del *Corpus informatitzat del valencià* (de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua), els dos grans i magnífics «magatzems» de paraules que tenim a l'abast. La consulta dels significats, l'he feta sobretot en els diccionaris oficials (DIEC i DNV) i també en el *Diccionari descriptiu de la llengua catalana*, tan precís i alhora tan exhaustiu. L'enorme *Paremiologia catalana comparada digital*, de Víctor Pàmies, i el *Diccionari de sinònims de frases fetes*, de Maria Teresa Espinal, m'han servit per a arrodonir la informació de moltes entrades. Les traduccions a les llengües de l'entorn les he tretes dels diccionaris de l'Enciclopèdia (francès, castellà i italià) i dels Llibres de l'Índex (occità). Totes les entrades tenen una explicació de l'origen i l'evolució dels mots, amb informació pouada en les dues obres magnes de la nostra lexicografia: el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, de Joan Coromines, i el *Diccionari català-valencià-balear*, d'Antoni Maria Alcover i Francesc de Borja Moll.

Escrivint *No val a badar* —garbellant mots, primfilant significats, recercant etimologies...—, m'he adonat que amb el pas del temps les paraules s'havien escampat més o menys segons on haguessin nascut. Vull dir que un mot com ara *cofoi*, engendrat en el català central, és usat per autors illencs, valencians i nord-catalans, que se l'apropien i se'n serveixen sense apocament. En canvi, *nòmer* és un «intraduïble» d'ús exclusiu a les Illes Balears; de la mateixa manera que *reballar*, o bé l'ús figurat

de *coent*, s'empren tan sols al País Valencià. Cal, sens dubte, més comunicació entre les diverses parts del domini, no tan sols per a evitar aquesta absurditat, sinó perquè això ens enriquirà a tots.

Una altra descoberta és que molts d'aquests mots tan genuïns no són pas antics, no eren d'ús a l'edat mitjana, sinó que segurament van néixer durant el segle XVIII i sobretot el XIX. De manera que la genuïnitat no va lligada per força amb l'antiguitat. I aquesta «modernitat» de tants termes propis ens ha de fer pensar també que l'embranchida creativa es podria reprendre si ens ho proposàvem.

No sé si aquest llibre ens ajudarà a saber una mica més com és la nostra llengua i, indirectament, de quina manera ens mirem el món. Però sí que m'agradaria que contribuís, per poc que fos, a reforçar l'autoestima lingüística. Aquests darrers decenniis tots devem haver pensat que el català se'ns desfeia. Per a contrarestar aquesta sensació pessimista, us proposo de tenir present una lliçó molt simple que ens dóna la història de la llengua i que impregna les pàgines d'aquest llibre: hi va haver gent, fa anys, fa segles, que van saber crear mots nous a partir d'allò que tenien a l'abast. Per exemple, van voler singularitzar aquella marca que es fa en la roba quan la plegues o en la pell quan la prems i, partint del verb *segar*, en van dir *séc*; es van servir d'una barrina per engendrar el verb *barrinar*, que alhora van dotar de significats literals i figurats; es van empescar el refrany *Qui té fam somia truites* per acabar formant *somiatruïtes*, un dels composts més onírics i més surrealistes del món; van aprofitar un sufix tan productiu com *-ejar* per crear dotzenes de verbs a partir de noms o adjectius: *brutejar* i *groguejar*, per exemple, però també *sagarrejar*, si tant convé...

Tot això va passar fa quatre dies, com aquell qui diu. I continua passant. Per mantenir viva la llengua, és important que

continuí passant, que les nostres màquines de creació de mots no s'aturin. Per això en aquest llibre hi havíem de deixar el testimoni de neologismes, mots —o significats— nascuts al segle XXI, com aquell *pessigavidres* que s'ha fet un lloc entre els insults de les aules d'institut; o, encara més, aquella accepció novíssima de *petar-bo* ('agradar molt', 'triomfar', 'tenir succés'), tan recent que encara no ha entrat en els diccionaris catalans.

Tot és possible, doncs, i tant. N'hi ha prou que ens traguem la son de les orelles. No val a badar, amics.